

Stavangeren

Medlemsblad for Byhistorisk Forening Stavanger

Nr 2 Juni 1996

ISSN 0806 - 184 X

INNHOOLD:

Side 3	E. Sømme Kielland	Leder
Side 4	Helge Vatne	Johs. Conradsen - en hermetikkpionér med sosialt engasjement
Side 8		Jærbu-vers om Stavanger 1851
Side 10	J. Gjerde	Bilde fra en gammel by
Side 12	Bjørn K. Aarre	Byvandring på Vestre Platå
Side 13	Bjørn K. Aarre	Grossererens på Stokka som drev mølle på «Rudlå»
Side 16	J. Gjerde	Gartner Poullsson - en « grønn » ildsjel

«Stavangeren» utgis av Byhistorisk Forening - Stavanger med 4 utgaver i året. Adresse: Postboks 351, 4001 Stavanger. Medlemskap tegnes ved innbetaling av kontingent kr 150,- til bankkonto 3201 25 37300

Stavangeren

Veikommen til en ny utgave av «Stavangeren», den siste fin sommerferien. Artiklene spenner over et vidt felt - og det mangler ikke på stoff.

For **redaktøren** er utfordringen å gi stoffet et omfang og en form som passer bladets noe beskjedne format.

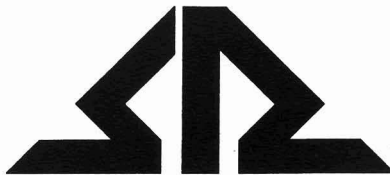
I dette nummer stiller vi våre lesere to spørsmål: Hva skjedde med møllen på Rudlå, når og hvorfor ble den nedlagt? Se artikkel side 13.

Derneft en etterlysning som er geografisk beslektet: Når ble «Tjæresteinen» i Steingata fjernet, hva ble steinen brukt til, og hva er opphavet til navnet «Tjæresteien»? Se notis 15. En telefon til **redaktøren** (51 53 32 19), eller en lapp til redaksjonen (**Engelsminnegt. 36 - 4008**) vil bli satt stor pris på!

Neste utgave av «Stavangeren» utkommer medio september, med frist for stoff til mandag 2. sept.

JAN GJERDE

Totalleverandør av finansielle tjenester

SR-BANK

57 kontorer

Vår oppgave er å gi deg muligheter

Vi trenger flere byhistorieformidlere !

Ingvar Molaug, Jens Amundsen, Anders Bærheim, Jan Hendrich Lexow, Ame Bang-Andersen og Bjørn Utne. Alle var fag- eller **amatørhistorikere** med spesielle interesse og kunnskap om Stavanger-historien. Samtidig hadde de evnen til å fremstille byhistorien så levende og spennende at de ofte tente **nysjerrigheten** hos sine lesere og **tilhørere** og bidro til at flere ville vite mer om byens fortid. Noen av dem var faghistorikere som oftest holdt seg tett til **skriftlige kilder** eller annen kontrollert informasjon. Andre brukte sine egne teorier og **sannsynligheter** som grunnlag for fremstilling av byhistorien. Enkelte flettet både teorier og fakta **inn** i sine fremstillinger.

I dag er de borte, og kanskje har Stavanger aldri tidligere hatt så få formidlere av byhistorien som idag. Dette er **min** mening, **skjønt** jeg heldigvis vet at det blant Byhistorisk Forening sine medlemmer og andre steder finnes fortellere og **skribenter** med stor historisk innsikt og formidlingsevne.

Vi trenger flere «**byhistorikere**» med **formidlingsevne**, men hvordan får vi det? Jeg vet ikke svaret, men tror at **vår** egen forening her har en av sine viktigste oppgaver. Og en utfordring som i videre forstand kan bidra til at foreningen **utvikler** seg videre og blir bedre. Uten en bred **gruppe** foredrags-

holdere og artikkelforfattere med ulik historie-utdanningsbakgrunn som har interesse for og evne til å formidle sine kunnskaper til **byhistorisk** interesserte innbyggere, vil grobunnen for foreningens virksomhet **utarmes**.

Vi trenger både **faghistorikeren** og **amatøren** i et slikt «**team**». Kontrollerbare og vederheftige **kildeopplysninger** er alltid viktige, men vi trenger også historieberettere som **knytter** egen fantasi og egne teorier sammen med **faktiske** opplysninger for å skape **sannsynlige** bilder av byens **utvikling** gjennom hundreårene. Det kan ofte gi spennende og utfordrende konklusjoner • som vi kan være enige i eller ikke.

Byhistorisk Forening og «**Stavanger-en**» har mange hensikter. En av dem er nettopp å gi medlemmer **som** er interessert i byhistorien inspirasjon til å finne **frem** blyant eller starte opp **PC-en** og skive noen • eller mange • linjer om gårdsdagens by, eller gå opp på en talerstol og holde et interessant foredrag om **byhistorien**.

Og ingenting hadde vært bedre enn om foreningen etterhvert **kan** motivere og «utdanne» byhistorieformidlere blant sine egne.

ERLING SØMME KIELLAND
Leder

Johs. Conradsen

- hermetikkpionér med sosialt engasjement

Av Helge Vatne

Som flere av pionérene innen hermetisering av fiskeprodukter, kom også Johannes Conradsen fra distriktet for å finne arbeid i byen 21 år gammel fikk han sin første butikkplass i Edv. M. Olsens kolonialforretning i Provstebakken. Han må ha vært initiativrik og driftig, for 5 år senere - i 1863 - er han eier av sin egen husholdningshandel.

Pioner-tiden

Oppstarten var synonym med flere andre av de første hermetikkfabrikkene. Både Stavanger Preserving Co., C. Houge-Thiis og Carl O. Olsen & Kleppe startet med ansjosnedleggelse, før de gradvis tok i bruk den nye konserveringsmetoden som senere er blitt tillagt Stavanger Preserving Co. Denne metoden muliggjorde en bedre utnyttelse av brislingen - råstoffet som distriktet på den tid hadde i store mengder.

■ 1885 startet Johs. Conradsen sin hermetikkfabrikk sammen med svigersønnen L. A. Mydland, som var gift med hans eneste barn, datteren inga. Sannsynligvis hadde han startet eksperimenter med sterilisering av «Røgede norske sardiner i olivenolje» før denne tid.

I "Blad av hennetikk-industriens historie" - hefte 4, omtales den tyske tollforhøyelsen på hermetikk - en forhøyelse som nærmest hindret eksport av denne varen til Tyskland fra Norge.

"Johs. Conradsen i Stavanger var den første som tok konsekvensen av dette.»

F i a l i Hamburg

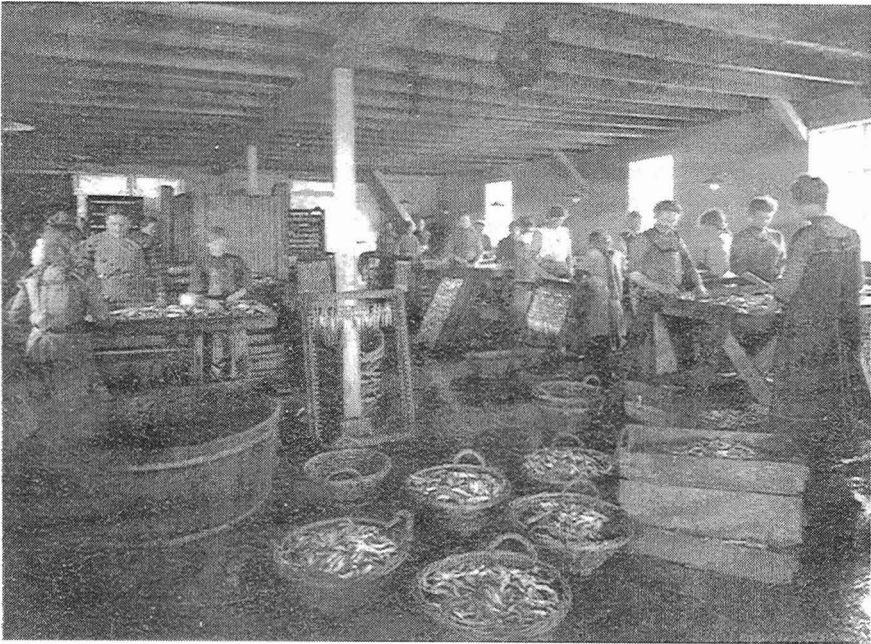
■ 1889 opprettet Conradsen en filial i Hamburg for ferdiggjøring av halvkonserver. Ved oppstarten ble to mann fra Stavanger sendt til Tyskland for å drive filialen. Én av dem var 16-åringen Johan Tjaaland. Han ble "førstemann", 17 år gammel. Hvor lenge Johs. Conradsen drev Hamburg-filialen er ukjent.

Barnearbeid var vanlig

Hvor stor var egentlig Conradsens fabrikk? Vi kan lese om antall ansatte i perioden 1893 til 1912, og om hvilke vilkår disse arbeidet under.

I 1893 var det (på det meste) 36 ansatte i fabrikk. 17 av disse var voksne; 13 kvinner og 4 menn - mens 19 (53%) var barn mellom 12 og 18 år.

Året 1896 må ha vært et godt år. Det var nå mellom 31 og 78 arbeidere, 14 - 33 var kvinner og 5 - 6 var menn.

Kvinner og barn i arbeid med sortering og treading av fisk på teiner ved en hermetikkfabrikk i Stavanger. Illustrasjonene gjengitt fra SMA 1986, hvor Randi Skotheim i artikkelen «Trædersker, Klippersker, Læggersker» har en grundig gjennomgang av kvinners og barns arbeide i hermetikk-industrien omkring århundreskiftet. Fotoet tilhører Statsarkivet i Stavanger.

Barneandelen varierte mellom 12 (39%) og 39 (50%). I tillegg til disse kom arbeiderne fra produksjonsanlegget i Hamburg.

Året 1897 var også godt. Antall ansatte var omtrent som året før: Minimum 24 og maksimum 77. Men på ett punkt var det en viktig forskjell: Ved kontrollen den 22. februar det året, var det ansatt 24 barn i alderen 14 - 16 år. Det betydde 100% barne-arbeidere.

I perioden 1898 - 1910 lå antall ansatte på mellom 55 og 60 personer

Årene mellom 1910 og 1912, ser ut til å ha vært firmaets kronår så langt. (Ihvertfall målt i antall ansatte). Selv om det i en periode var kun 31 arbeidere, var det vanligvis nærmere 150. Topp antall i denne perioden ser ut til å ha vært 163 arbeidere, hvorav 32 (20%) var barn.

Barneandelen var stor - men gradvis minkende - utover i det nye århundret. Den 16. juni 1909 får firmaet dispensasjon i henhold til Fabriktilsynslovens paragraf 26 og 27:

"Det tillates i brislingsæsonen at anvænde arbeidere mel. 14 og 18 aar indtil 10 timer daglig, dog ikke før 6 morgen og efter 10 aften. Utskr. av folkeskl. Dagen før søn- og helligdag maa nævnte personer ikke anv. efter 8 aften".

Heldigvis ser det ut til at det ikke lenger var tillatt å ansette den tidligere så vanlige aldersgruppen - mellom 12

og 14 år. Det er imidlertid ikke så sikkert at de oppgitte tall for **barnearbeidere** er de reelle. Det var nemlig ganske vanlig å gjemme bort barn, når **Fabrik-tilsynet** kom på inspeksjon.

Arbeidsmiljøet

Hva så med det vi idag kaller arbeidsmiljøet? De gamle **sjøhusene** var nok både våte, kalde og trekkfulle arbeidsplasser - mesteparten av året.

På **Hermetikk museet** kan vi selv se de maskinene arbeiderne betjente. Hvor mange ble skadet i forbindelse med arbeidet? Hvor mange sykedager skapte disse maskinene, sammen med de kalde og **trekkfulle** arbeidslokalene? Det siste står det ingenting om i protokollen, men "ulykkestilfellene" er beskrevet. (I hvert fall noen av dem). De synes bemerkelsesverdige:

1903	1 finger
1904	ingen skade notert
1905	2 x 1 finger
1906	1 finger 1 annen skade
1907	Ingen skade notert
1908	1 forbrenning 1 annen skade

I 1909 kommer tydeligvis en ny og mer samvittighetsfull **inspektør**. Rapporteringen blir **ihvertfall** mer **utførlig** ført i protokollen:

1909 Berge Svendsen. **Høire langfinger skaaret tvers over neglen i blikksaxen.**

1910 Nils Michaelsen. **Høire haands peke- og langfinger knust og avkuttet. Haanden gled i pressen under fresing av laak. o.s.v.**

Samtidig med ny **inspektør**, kom også flere pålegg om utbedringer.

11. juni 1910:

Signalapparat i loddeverksted

17. oktober 1910:

- 1) Arbeidsreglement
- 2) Bord anbringes i spiserummet
- 3) Mere **renslighet** i arbeids-rummet
- 4) **Sæpe** og haandkloer
- 5) Et WC for 58 **kvinn.** arbeidere er for lite.
- 6) Elevatorgrinden **maa** istandsættes
- 7) **Skjæremaskinen** ber **indklædes**
- 8) **Stængsel bør** anbringes for ventilene (aa^{ne} huller i muren)
- 9) Forandring **bør** ske i det forhold, at arbeiderne i loegge-værelset **maa** over en **bænk** for at komme til sine **pladse**. Avstanden **mellem maskinerne** skal **være 0,60 m** i sidegang.
- 10) **Arbeidstiden** for **mindreaarige** **maa** overholdes.

1. desember 1911:

Oppvarming av **pakkerummet** og reparation av vinduerne **sammesteds**.

Hvem av oss ville idag ha akseptert å arbeide for et **firma** som Johs. Conradsen? Det var helsefarlig, de hadde **luselønn** for lange arbeidsdager og de arbeidet uten **oppsigelses**svem. Dette var virkeligheten i Stavanger for 80 - 90 år siden; en virkelighet våre foreldre og beste-foreldre kjente så alt for godt, men som sakte og sikkert har bedret seg til det **arbeidsmiljøet** vi har idag.

Eksemplene ovenfor var **fra** tiden etter Johs. **Conradsens** død, men forholdene var ikke bedre mens han selv ledet firmaet. Arbeidsplassene hos Conradsen var nok hverken spesielt bedre eller dårligere enn det som var vanlig på den tiden. Sannsynligvis hadde Johs. **Conradsen** et sinnelag og omtanke for de dårligst stilte, som var **større** enn hos de fleste samtidige bedriftsledere.

Unngikk arbeidskonflikter

Under den første arbeidskonflikten i hermetikkindustrien - i 1901 - var firmaet den eneste **medlemsbedrift** i **Fabrikantforeningen** som ikke ble berørt av streiken. Hva var årsaken? Var forholdene bedre hos Johs. **Conradsen** enn hos de andre? La han ikke opp til en **økning** i arbeidstiden til 59,5 timer i uken? Dette siste var den direkte årsak til streiken. Det var kanskje den «**humane og rettsindige**» Johannes **Conradsen** som unngikk streiken?

Lars Oftedals menn

I "Soga om Lars Oftedal" omtaler Berge **Furre** Conradsen i flere korte glimt:

"Johannes Conradsen, trufast venn og medarbeidar av Oftedal frå syttiåra og fram gjennom alle kriser, også etter "fallet" i 1891. Han heldt seg til Bethania, let seg jamvel ein gong stilla som valmann fordi Oftedal bad han, men var elles av Oftedals stille støtter - på veg oppover og inni ein ny vekst-bransje", medan byens etablerte storborgarar fallerte"!

Johannes **Conradsen** var den nære vennen som **fulgte** Oftedal på **møtereiser**, eller satt i lange kveldstimer i samtale med Oftedal og andre venner. Han arrangerte også "**Lese**-forening" hjemme hos seg, hvor det ble lest høyt fra gode, oppbyg-gende bøker. **Conradsen** var en person som stitte opp når det trengtes - enten det var som "**valgmand**" eller ved styrevalg. Han finnes derfor ofte i **styresammen**-setninger i de foretak Lars Oftedal engasjerte seg i. Fra slutten av 1870-tallet og utover, en turbulent periode for **Bethaniastiftelsen**, blir han sammen med andre som Oftedal hadde **tillit** og støtte fra, valgt **inn** i styret.

Etter Oftedals offentlige **fall** i november 1891, var det Johs. **Conradsen** som sto i spissen for å få Oftedal frem i offentligheten igjen. Oftedal sto uten **St. Petri** soknekall, uten faste inntekter og uten utsikter til å få pensjon. I denne perioden - mens han var på leting etter et nytt **eksistens**-grunnlag - **gikk** det rykter om at han skulle emigrere til USA. Ryktene sa videre at han der skulle fungere som **salgsagent** for Johs. **Conradsens** hermetikkfabrikk.

Lars Oftedal var en av vennene som hjalp **Conradsen** i oppbyggingen av firmaet. Han hadde **økonomiske** interesser i hermetikk-fabrikken. På samme måte **støttet** han **Sigvald Bergesen** - både moralsk og økonomisk - da denne skulle starte opp som skipsreder.

Oftedal **fikk** aldri noen **fremtid** blandt hermetikkboksene. Derimot startet han avisdrift. Det begynte med at **trykkeri**- selskapet **Centraltrykkeriet** ble dannet i mai 1893. Oftedal ble styreformann og Johs. **Conradsen** **kjøpte** aksjer, skrev på **gjeldsbev** og ble en av to styremedlemmer. I juni samme år, ble det fattet vedtak om å starte en avis. Forberedelsene startet i juli. Allerede måneden etter kom **første prøve**-nummer, og **1. september** 1893 startet fast utgivelse av Stavanger Aftenblad. Den ble den femte avisen i byen på det tids-punktet. Conradsen ble **med i** det første styret for avisen, og Oftedal ble **redaktør**.

Matutdeling

Oftedal var en forkjemper for de vanskeligstilte i Stavanger, og dem var det mange av på slutten av forrige århundre. Fattigdoms-problemet ble synliggjort dag etter dag, uke etter uke, år etter år - i engasjerende **artikler** i

Etter «fallet» i 1891 startet Lars Oftedal i 1893 avis med Johs. Conradsen som aksjonær og styremedlem.

Aftenbladet. Oftedal og avisen engasjerte seg **praktisk** også - med mat og kleshjelp. Enkelte ganger kunne det være svært av trengende utenfor avis-huset, som **ville** ha mat, klær eller penger. Ofte fikk de en seddel som **kunne** byttes ut i varer i bestemte forretninger. Særlig mange fikk hente en boks sild i Johannes **Conradsens** fabrikk.

Ved **Conradsens** d04 hadde L. A. **Mydland** i flere år vært firmaets drivende **kraft**. Fram til 1965 eksisterte firmaet i omskiftelige eier- og **selskaps**-konstellasjoner. I august 1965 besluttet firmaet avviklet for siste gang - 102 år etter Johs. Conradsen startet sin butikk på Arneageren. Kampen mot **toll**-restriksjoner, valuta-kurser og **råvare**-mangel, de **største** og vanligste **problem**ener på 1960-tallet, hadde igjen ført til at en hermetikk-fabrikk la inn årene.

*

Denne artikkelen er et en forkortet utgave av en tidligere publisert artikkel i "Iddisen", medlemsbladet for Iddisklubben "Norway Brand"

Jærbu-vers om Stavanger fra 1851

I Stavanger Amtstidende og **Adres-****seavis** for tirsdag den 25. november 1851, ble dette diktet presentert på **førstesiden** i **avisen**. Vi gjengir det her på **nytt**, 145 år senere.

Diktet er en **formøye**lig **øyenvit-**nebeslaivelse **fra** byen dengang - sett med en «**innvandet**» jærbu sine øyne. Det nevnes **bl.a.** Marcus **Thra-**ne og den gryende arbeiderbevegelse.

Diktet er skrevet på datidens **jær-**dialekt; kanskje for første gang offentliggjort på **trykk** i en **byavis**? At redaktør L.C. Kielland brukte innlegget, synes jeg forteller om en **avisut-**giver med forståelse for både lokal dialekt og satirisk humor.

Husk at «**Amtstidende**» på den tiden var nesten «**dansk**» i språkform. Så her har man nok i trykkeriet på «**Bergene**» - den fine eiendommen som **lå som** en grønn lunge der «**Straensenteret**» ligger og Lars **Hertervigs** gate **løper** nå - hatt litt strev når versetekstene skulle settes opp for hånd i **bly**sats!

Erling Sømme Kielland

Lidevetta om By:n

De i seie, at Jærbuen han æ saa træg!
Han kan inkje dekta aa skriva;
Men tru meg, du Rasman, de seie æg dæg,
Me vil slig ei Meiningfsrdriva.

Æg kan naa slet inkje mæg tvinga saa
høgt,
Saa Somme i Digte mon gjæra;
Dei vrie de tæ me Bogt og me Krøgt,
Aa derme saa vinne dei Æra.

Me n eg vil naa sjonga dæg korsom en
Saang,
Kosse æg ud i By:n mon fara.
Æg he naa der vore et Aaars Ti saa lang,
Aa kjendt he æg der mange Kara.

Onnaligt æ her saa møjge tæ sjaa,
Æg kan inkje Alteng fortelja;
Lid;vetta vil æg daa forsøgja paa,
De Besta æg skje dæg udvelja.

Manfolk, dei gjænge i Sækka saa vi,
(Æg trur, dei Toloppa de kadla)
Saavest naa saa ein, dei rome kan tri -
Du maa inkje tru at æg rada.

Aa Fartya he dei i Tusendetal,
Aa Somne, de he inkje Segle,
Dei løibe paa Sjøan (de æ inkje Pral)
Dei græve sæg fram, som me Regle.

Ja Somne, dei seie, dei skrua sæg fram
- Æg kan de slet inkje forstænna -
Dei gjenge lit forar en du i din Pram
Aa de ætte qvær sine Ænna.

De traf sæg, æg gjek udi Gaadaa aa sla-
ang,
Saa kom der En, ba mæg sæg fya;
Han førte mæg in i ei Staava ei traang,
Der va nok tæ sjaa aa tæ lya.

A a heile den Staava, hun sveiv om en Stok,
Aa kreng va der Vaagne, saa kjøirte;
Men op i der sat naa ein vent store Flok,
Aa Speel va der tæ, saa me røirte.

Æg trur naa, dei kalte dæ sjel Caressaal,
Æg veid inkje ka de betya.
Men du kan tru, der ble Leven og Skraal,
Da dei sko fraa Plassene flya.

De va naa ei Ti, de snakke saa mangt
Om ein, dei mon kadla Trane;
Æg veid naa slet inkje, om de alt va sandt,
Dei sa, han vil Magtaa sæg rane.

Me n Andre, dei sa, de va inkje saa,
Han vilde, at Folk sko væ frie.
Æg veid naa inkje, korleis de gaar naa;
Æg hsr inkje Ant, end de tie.

Æg tænkte, de va no de same fø mæg,
Æg bær hverken Baan elle Lænkje,
Og derteme Rasman, saa spøre æg dæg,
Om inkje de samme du tænkje.

Saa vil æg naa slutta fø denna her Gaang,
Æg veid inkje meire tæ skriva;
Æg veste naa, Broe du ligte godt Saang,
Aa derfor æg Pennen mon triva.

.. n

Caressaal = Karusell

Bilde fra en gammel by Av Jan Gjerde

DETTE BILDET* er ikke så gammelt, det er tatt av **Widerø** i 1951. Det inneholder mange interessante detaljer **knyttet** til byens historie. En rekke av bygningene er forsvunnet, men for mange av «**Stavangerens**» lesere er de en del av vår visuelle hukommelse fra barndom og unge år.

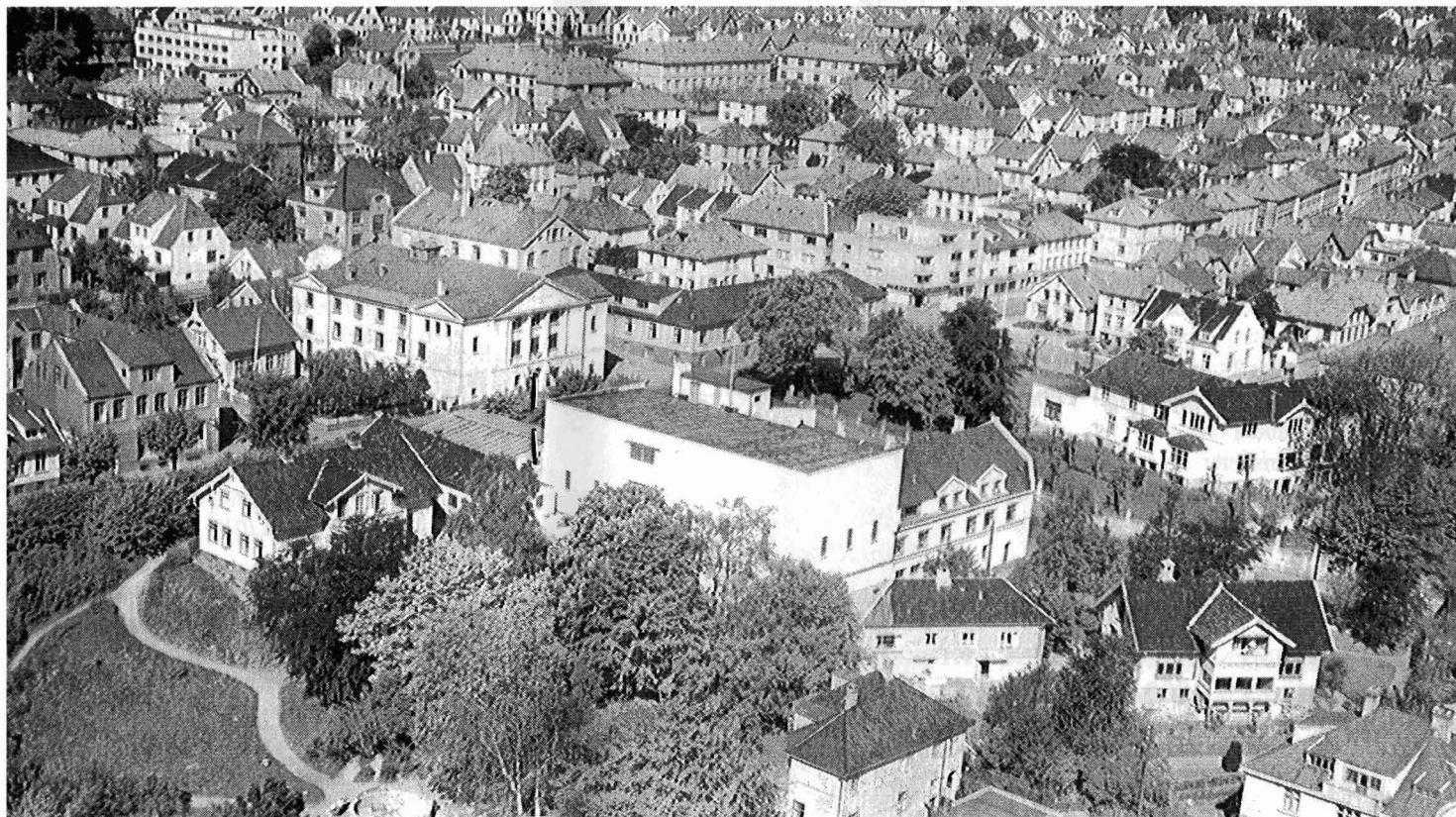
DET SOM KANSKJE først slå i n er hvor **stilrent** Folkets Hus engang var. Det ble reist i 1925 etter tegninger av arkitekt Gustav Helland. Han bodde og hadde sitt kontor i det huset hvor **Café de France** holder til i dag. Ved siden av Folkets Hus ser vi «**Frøkenstiftelsen**», på **hjørnet** av Lokkeveien og **Ny Olavskleiv**. Denne institusjonen, etablert i 1867, het opprinnelig «**Jomfrustiftelsen**» og lå der **Reso Atlantic Hotel** ligger nå. Den ble flyttet til Løkkeveien i 1876 og bygningen huset til å **begynne** med også lokaler for Stavanger Kunstforening, stiftet i 1865.

I **DETTE KVARTALET** bodde også kaptein **J.G.B. Mejlænder**, **direktør** for «**Hermeten**» som startet opp med industriell produksjon av «**røgede sardiner**») i Stavanger. Hele dette kvartalet ble sanert i 1980-årene og **erstattet** av SAS-hotellet.

I **DET HVITE MURHUSET** overfor **Grand Kolonial** (**Næss** fargehandel) drev veterinær **Johannes Austvoll** sin praksis i 56 år. **Overfor** dette huset igjen skimter vi **Poul Holst Poulssens** våningshus på «**Olafshave**». Her drev han fra slutten av 1860-årene og til sin **død** i 1915 en stor **gartneriforretning** med eksport av planter til bl. England

*Bildet a utlånt av Byarkivet

ELLERS ER FORANDRINGENE **størst** i området i bildets nedre kant. Til **høyre** i bildet ligger nå Ttygdekontorets murblokk, mens **sørover** er det St. Olav-kvartalet som kneiser. I bildets venstre side ligger det en stor sveitservilla med en rommelig hage rundt.

Dette var **C. B. Svendsens** sommerhus. Han var en vellykket og meget aktet forretningsmann med forretningslokaler der Odds i Kirkegaten har holdt til til nå. Han var i en periode byens **ordfører** og var med og stiftet Det norske **Misjonselskap**. Dessverre ble han den **første** som gikk konkurs i 1882, i det som skulle utvikle seg til en katastrofe for byens næringsliv utover i 1880-årene og som Alexander Kielland har gitt en levende beskrivelse av i **bl.a.** romanen «**Fortuna**». Svendsen emigrerte til Amerika etter konkursen og den **prektige villaen** ble **kjøpt** av **N.B. Sørensen** i 1890, **damskibsekspektøren** på Skagen som representerte den

nye tid - og som i dag er mest kjent fordi en **populær** restaurant **bærer** hans navn.

INNTIL MIDTEN AV 1970-ÅRENE onsketpolitikere og byplanleggere å sanere flere kvartaler mellom Lokkeveien og **Wessels gate**. En av dem som **kjempet** imot var **daværende** byantikvar **Einar Hedén**. Bevaringslinjen vant fram ved nye reguleringsplaner og **gatebruksplaner** omkring 1980. «**Vestrestre platå**», som området **uoffisielt** kalles idag, er derved blitt en spennende bydel med arkitektur fra 1850-årene og opp til vår tid

Byvandring på Vestre Platå

Byvandringen på Vestre Platå den 5. mai var et **samarbeidsarrangement** mellom **Byhistorisk Forening** og **Fortidsminneforeningen** i Stavanger. Det inngikk som et ledd i **Museumsstafetten** for våren 1996.

Undertegnede hadde gleden av å **ønske** alle velkommen og presentere veiviser for vandringen: Jan Gjerde.

Til tross for konfirmasjon, aktivitetsdag i Gamle Stavanger og et kaldt og dårlig vær, hadde et femtital personer møtt **fram** og de fleste fulgte **vandringen fra** start til slutt. Ikke så merkelig, for Jan visste mye om Vestre Platå, samtidig som han hadde en interessant og god **formidlingsevne**.

Vandringen startet på **Gjøstein** Plass ved **Solvang** skole, og via forskjellige stoppesteder underveis, endte turen i Dronningens gate. Hyggelig var det at mange av **byvandrerne** kom med interessante **spørsmål** og

kommentarer **underveis**. På vegne av alle **fremmøtte** takker jeg Jan Gjerde for en og informativ **vandring** i kjente og kjære gater. Sist, men ikke minst, takker jeg for at vi fikk lære nye og interessante **«ting»** om bydelen.

Vestre Platå Beboerforening har i disse dager gitt ut **en** bok om ((Gatenavn på Vestre platå - med glimt **fra bydelens historie**» Denne kan fås **kjøpt** ved henvendelse til foreningens formann, Henrik **Paaske**, Dronningensgt. 19. Pris kr 75,-

Etter **byvandringen** var det mange som benyttet anledningen til å takke ja til en invitasjon **fra** Berit Dahl om å besøke hennes «**Babettes** Private Gjestehus») i Oscarsgt. 18. Foruten å se de spennende **restaureeringsarbeider** som er utført, og som fortsatt pågår, var det greitt å komme i hus og få **litt** varme i seg - etter en hyggelig, men svært **så** iskald **byvandring**.

Bjørn K. Aarre

**VELKOMMEN TIL BYVANDRING I KIRKEGATEN
TIRSDAG 11. JUNI KL. 1900. MØTESTED: DOMKIRKEPLASSEN.
VEMISER: EGIL HENRIKSEN**

Grossereren på Stokka som drev mølle på Rudlå

Av Bjørn K. Aarre

Egenæs-møllen på «Rudlå» finner vi gjengitt bl.a. på en akvarell av Mons Gabriel Monsen fra 1857- og på fotografier fra tiåret etter. Litt inn i 1870-årene er møllen borte. Men minnet om den lever videre i gatenavnet «Møllegata» på Vestre platå. Det er lite vi vet både om møllens etablering og årsaken til at den ble avviklet I denne artikkelen, som er hentet fra min bok om slekten Nyman, rettes søkelyset mot grosserer Johan Erik Nyman. Han var bror til Carl Petter Nyman, kjøpmannen og skipsrederen i østre bydel som har fått både Nymansveien og Karlsminnegata oppkalt etter seg.

JOHAN ERIK NYMAN var født i Stavanger i 1814. 12 år gammel begynte han som sjømann og arbeidet seg opp til kaptein, egen reder og kjøpmann. Han fikk borgerbrev som skipper i 1832 og drev spekulasjonsforretninger med vårsild på Østersjøen, og med kornvarer i retur. Ener-

Grosserer Johan Erik Nyman

gisk som han var, ble han snart en holden mann. J. E. Nyman ble også en aktiv eiendomsspekulant, som tillå seg store eiendommer i Stavanger.

SAMMEN MED SVOGEREN Albert Thorsen førte han opp en mølle på Egenæs (Eiganes). Den lå på «Rudlå», nedenfor det nåværende Sjømannshjemmet. Denne løkken ble overskjøtet til J. E. Nyman i 1844. Han fikk en møllemester fra Bornholm til å bygge møllen.

UTOVER I 1840-ARENENE kjøpte han også opp store utmarksområder på Stokka, sammen med sine tidligere arbeidsgivere L. og S. Svendsen. Det oppdyrkede areal på Stokka var den gang ikke mer enn størrelsen på et stuegulv. Ved loddrekning fikk J. E. Nyman strekningen mot Store Stokkavann. Her gikk han igang med opprydding og oppdyrking. Det ble

Foto av møllen på «Rudlå» 1868

også **oppført** en liten mølle mellom Store- og Lille Stokkavann.

DET VAR BETYDELIG ARBEID og **kapital** J.P. **Nyman** nedla på sin gård, som **etterhvert** ble en av de største i **Hetland** kommune. Gården står fortsatt - med de samme bygningene som dengang. **Idag** eies den av stortingsmann **Molaugs** arvinger, og kalles også for Molaug-gården.

NYMAN BLE AV MANGE i sin samtid kalt for «**Hr Rør**». Dette kallesnavnet kom av at det i **Stokkavatnet** kunne fanges den fineste «**rør**» (**fjellørret**). Den var kjent for sin **h-het**, og hver **høst** når fisket etter den pågikk, var det stort gjestebud hos **Nyman på** Stokka. Det **var** byens **kjøpmenn** og skipperborgere av den gamle skole som ble invitert, **først** til fisket, deretter til å nyte fisken. Gjestene fikk avkokt **rør**, smeltet

smør, gode poteter og ikke få «10 years old».

FORUTEN GÅRDEN på Stokka, eide **Nyman** flere store eiendommer i Stavanger, **bl.a.** fogd **Schiøtz** eiendom ved Steilebakken og **Breiavatnet**. Videre tollkasserer **Løvdahls** hus i Nedre Strandgate og sjøhus i Kalhammerviken. Foruten å være eier av andre skip, var han også hovedreder for **større** seilskuter, deriblant for barken «**Carl Johan**», som han i 1872 selv seilte til Québec med emigranter fra Rogaland.

SOM **SA** MANGE handelsborgere og redere på den tiden, var også Johan Erik **Nyman** politisk aktiv. Han ble **viseordfører** og fungerende **ordfører** i **Hetland** kommune. Han ble også medlem av Stavanger **formannskap**. Gjennom ekteskap med Ingeborg Marie **Oftedahl**, ble han **sviger-**

sønn til Ivar S. Oftedahl på Malde gård.

Johan Erik Nymann døde hjemme på Stokka-gården i 1891, 77 år gammel. * * *

DET HAR IKKE LYKKE forfatteren å fremskaffe opplysninger om driften av Eiganes-møllan og årsaken til at den ble **avviklet** i 1870-årene. Kanskje ble **møllan** benyttet til å male kom som Nyman fikk **fra østersjøfarten**, og som bortfalt da silden for-

svant fra **våre** kyster på 70-tallet. Kanskje ble **vindmøllan utkonkurrert**? Eller var det kort og godt slik at den sterkt voksende **bybefolkning** i tidsrommet 1840 - 1870 i **større** grad gikk over til å konsumere **ferdigbrød** - Hillevågsskjevaf. eks?

Vi vet ikke, men er det noen av Stavangerens lesere som vet beskjed, **så** ta kontakt **eller skriv** noen ord.

Bjørn K. Aarre

Hvor ble det av «Tjæresteinen?»

På byslaiver **Aagaards** kart over Stavanger **fra 1726**, finner vi gjengitt «**Kongssteenen**» på Storhaug og «**Tieresteenen**» på «**Eegenæs Marck**». Kongssteinen er viet særlig oppmerksomhet, idet den også er gjengitt som «**Faciæ**» med **noyaktige**

mål. Opprinnelig het den **Lagmannssteinen**, men skiftet navn etter et besøk av kong **Fredrik** den fjerde i 1704. I slutten av 1860-årene ble Kongssteinen sprengt bort, og blant annet benyttet i **grunnmuren** i **Erichstrupsgt. 14**, **Sigval Bergesens** store eiendom på Storhaug. Det er også nevnt at deler av steinen ble anvendt til **stabbesteiner** langs sjøen til veien som går ved **Hillevågsvatnet** på **østlig** side. Ved utvidelse av veien i nyere tid, ble steinene **veltet ut i sjøen**.

Det er rimelig å tro at Tjæresteinen ble **fjernet** på omtrent samme tid. Er det noen av «**Stavangerens**» lesere som vet **nærmere**

re beskjed om når dette skjedde og hvor det ble av steinen? Likeså navnet **Tjæresteinen** - vet vi noe om dets opphav og betydning? Redaksjonen i «**Stavangeren**» vil sette pris på nærmere opplysninger.

Gartner Poul Holst Poulsson: En «grønn» ildsjel

Kan man si at Stavanger har et historisk «kulturlandskap»? Ja, «Grønn plan» viser at kulturlandskap utgjør en forholdsvis stor andel av byens samlede areal - i en ellers trang by når en ser folketallet i forhold til areale. I byens utkanter er det tale om områder med aktivt jordbruk, nærmere bykjernen er det heller tale om turområder, parker og hager.

PROVST ALEXANDER LANGE gir en levende og varm beskrivelse av hvordan han opplevde overgangen fra det golve jærlandskapet langs ndeveien på sine reise til Stavanger i 1818, til han får øye på Domkirkens spir: «Denne Byens allernærmeste Omgivelse var en fuldkommen Modsetning af de Egne, hvorigjennem jeg hidtil havde færdeets. Hittil ikke synderlig andet end den triste, flade Sandarken og Lynghede med lave, torvtækte Huse, der neppe kunne skjernes fra Lyngsletten, og nu et i Sandhed yndig Lanskab med adskillige Trær, et deilig lille Vand, Kongsgaardens Have med de mægtige Linde-trær og den hærlike Kirke.»

OMTRENT PÅ SAMME TID malte Thomas Fernley flere bilder fra Stavanger, og vi får et levende inntrykk av at dalsøkket meliom vestre og østre platå nærmest var som en frodig oase i et ellers trefattig og forblåst landskap.

I gammel tid vokste det eikeskog her. Et minne om at dette landskapet bød på gode vekstvilkår, er også restene etter de gamle terrassehagene på begge sider av Vågen. Men at ikke alt som ble plantet fant grobunn her, beskriver Jenz Zetlitz i anmerkninger til sitt dikt «Egenæs»:

« - Hr Jacob Kielland ... lod komme udenlands fra en Mængde letvoxende Løvtræer, som han deels selv anvendte, deels overlod til sine Naboer paa Egenæs. .... Snart haabede man der at see en skyggefuld Allee, men Haabet skuffede; disse Træer ere aldeles uddøde. »

FØRST DA JOHANNA MAGRETHA BULL fra Lye prestegård på Jæren plantet «indfødte Trær» i begynnelsen på 1800-tallet, lyktes det å få vekstene til å slå rot, ja noen av trærne i alléen opp til Ledaal skal være fra hennes tid.

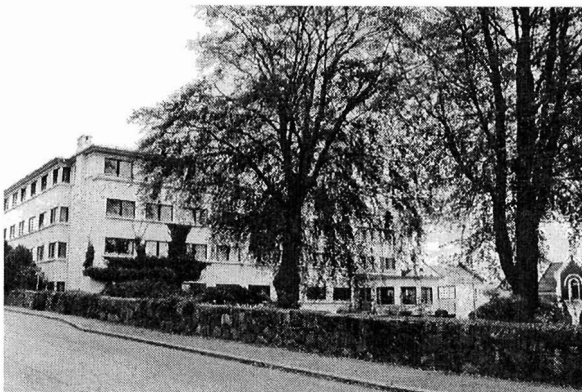
ÉN PERSON FRAMFOR NOEN, har æren for at Stavangers sentrumsnære bydeler har et grønt preg • ofte i langt større grad enn det som er vanlig for byer på vår størrelse og alder: Det er gartner Poul Holst Poulsson. Hans gartneri - «Olafshave» - ble anlagt på del av løkke No 5. Den hadde først tilhørt skibstømmermann Knud Holm.

Området for gartneriet var avgrenset av Engelsminnegaten, Eiganesveien, Wessels gate og midt meliom Jens Zetlitz gate og Prinsensgate. Idag er området bebygget, men Poulssons bolig - Eiganesveien 14 - står fortsatt. Det er en noe ombygget sveitervilla, antakelig bygget i slutten av 1860-årene. Den ligger like bak Dovre-

gården» på Eiganesveien, men kan lettest sees **fra** Ny Olavskleiv mellom **Engelsminnegaten** og **Møllegaten**.

GARTNERPOULSSON kom til Stavanger i **1856** i forbindelse med et oppdrag for Stadshaupmann **Wilhelm Hansen**, som i **1854** hadde overtatt Bjergsted. Her skulle han bygge opp et representativt landsted; von der **Lippe fikk** i oppdrag å tegne hovedhuset (det brant ned under siste krig) mens gartner **P.H. Poulsson** fikk i oppdrag å **omgjøre løkken** til park etter datidens **foretrukne** ((engelskelandskapsstil).

FOUL HOLST POUSSON var født i Christiania i **1834** i en **kjøpmanns-** familie. Han utdannet seg til gartner i Tyskland og i Danmark. Allerede før han kom til Stavanger, hadde han etablert seg som anleggsgartner. Hans arbeid i Bjergsted vakte stor beundring - og han fikk i de **etterfølgende år** mange oppdrag, **bl.a.** å legge om hagen til **Ledaal** fra den **opprinnelige barokkstil** til den **friere** engelske landskapsstil.

Gartner **Poulssons** betydning for «**kulturlandskapet**» i det sentrale Stavanger kan vanskelig overvurderes. Selv om få av hans hage- og parkanlegg er bevart i sin opprinnelige form, og mange er fullstendig **utradert**, kan vi fortsatt se de synlige spor etter en foregangs-

mann. AV PRIVATE HAGER som **han an-** la, og som man fortsatt kan få et inntrykk av, er Erik Berentsens hage, (den nåværende hage til **Solvang Aldershjem** Likeså Andreas **Sømmes** hage (Kari og **Duane** Mills eiendom på **hjørnet Eiganesveien/Wesselsgate**) og Lars **Berentsens** hage til Breidablikk (som er den som idag er best bevart). Også hagen til «**Aldershvile**» - tidligere boktrykker Dreyers hage på **Storhaug** - er et slikt minne. Av hager som ikke lenger **fin-** nes, skal nevnes **enkefru Falcks** hage ved Breiavatnet, Ynglinge- hagen ved Skolebekken, **amtmannsboligens** hage på Lagårdsveien, Waages hage ved Madlaveien og «**Blidensols**» hage på **Løkkeveien**, der Handelsbanken ligger

nå. Midt i dagens **sentrum** lå også **Klubbsselskabets** hage med kjeglebane, der hvor Handelens Hus ligger nå.

*Disse staselige blod-
bøkene foran Solvang
Aldershjem stammer
etter all sannsynlig-
het fra den hagen
gartner Poulsson
anla for skipsreder
Erik Berentsen for
over hundre år siden.*

AV OFFENTLIGEPARKANLEGG, har gartner Poulsson ansvaret for de fleste, bortsett fra selve Byparken. Dette oppdraget gikk til byens **stadsingeniør**, som i 1874 **sørget** for å rive **middelaldermuren** ved **Domkirkens østfront**. Av parkanlegg som fortsatt eksisterer i **større** eller mindre grad, må nevnes **Muséparken**, **Kannikparken**, **Sykehusparken** og **Vålandsparken**.

Poulsson var en foregangsmann **når** det **gjalt** å gi kirkegårdene beplantning, ikke uten tvil og motstand **sørget** han for beplantning på **Lagård** gravlund. Her plantet han sorter som ingen trodde ville ha livets rett i vårt klima. Dette leder oss til et ikke minst viktig trekk ved Poulssons historiske innsats: Han **innførte** til **vårt** distrikt arter fra andre verdensdeler - ja, hans eksperimenter og **forsøk** var et viktig grunnlag for den etterhvert store planteskole som vokste **fram** mot slutten av det fomge århundret, like bak det **nåværende** SAS-hotellet ved **Løkkeveien**. Hans handelsgartneri **utviklet** seg til en omfattende forretning med stor eksport. **Foruten** thuja-sorter, **cypresser** og pyramide-barbind, var han særlig kjent for sine pendula-arter - **bjørk**, linn og lønn som han podet inn hengende kroner på. Tar man en **tur rundt** i de bydelene som vokste **fram omkring** århundreskiftet, vil man se mange flotte eksempler på mektige pendula-trær.

I EN SÆRSTILLING **står ceder-treet** i Paradis, som Poulsson plantet. Det var også han som **innførte** «**Apens skrekko**» til Stavanger, en sort som ble importert fra **Sør** Amerika og som det **fortsatt** finnes noen få igjen av i byen.

DET LIGGER UTENFOR rammen for denne artikkel å **redigjøre** for gartner

Poulssons innsats på en rekke andre områder i byens politiske og organisatoriske liv. Jeg har heller ikke tatt med noe om de minner etter **denne** «**grønne**» **kulturbygger** som finnes i Bergen, Haugesund, Kristiansand, og mange andre steder. Jeg må her **nøye** meg med å henvise til Ingvar **Moulaugs artikkel** i Stavanger Museums årbok for 1971, som også er kilden for de fleste av opplysningene i denne **framstillingen**. Poulsson levde til 1915 og noen år etter hans **død**, ble «**Poulssons gartneri**» rasert og utstykket til **tomter**.

*DET FINNES INGEN andre ((monumenter) over gartner Poulsson i Stavanger, enn de anonyme rester av hans hage- og parkanlegg som fortsatt eksisterer. For folk **flest** er gartner Poulsson ukjent - enda det **er få enkeltpersoner** som i **større** grad har satt sitt personlige preg på Stavangers **bylandskap**. Imidlertid eksisterer det et stort **antall** av hans **arbeidstegninger** til hageanlegg i Stavanger og i andre deler av landet. Disse ble for **få** år siden **overført** som **langtidslån** fra Norsk **Folke-museum** til Statsarkivet i Stavanger.*

*KUNNE DET VÆRE EN IDE at hagen til **Breidablikk kunne få m n e t** «**Gartner Poulssons hage**»), og at mon i låven til Breidablikk kunne @ **montert kopier** av noen av hans **arbeidstegninger**? Dette kunne **være** en **måte** å hedre Poul Holst Poulssons minne på, men kanskje viktigst: Å **formidle** til nye **generasjoner** kunnskap om en periode i byens utvikling hvor anlegg av hager og parker virkelig bidro til **å sette** sitt **preg på** **vbre omgivelser** - like opp til vår tid.*

Jan Gjerde

Fellesråd for historielag

Lederen for Byhistorisk forening- Stavanger, *Erling Somme Kielland*, ble på et konstituerende **møte** den **18.** april valgt til leder for **Fellesrådet** for historielag i Stavanger.

Til stede på **møtet** var foruten Byhistorisk Forening - Stavanger:

Stavanger Historie og Ættesogelag, Madla Historielag og Hundvåg **Historielag**.

Formålet med samarbeidet i rådet er å samordne arrangementer, samarbeide om **arrangementer** - og trekke sammen i saker hvor det er naturlig.

Arrangementer til høsten

September

Byvandring på Sunde. Dette blir et fellesarrangement sammen med Madla **Historielag**, hvor også de andre lagene som er med i fellesrådet for **historielag** er invitert.

Oktober

Fellesarrangement med Stavanger Kunstmuseums **Venneforening** med foredrag om maleren Peder **Severin Krøyer**. *Gunnar Skadberg* forteller om **Krøyer** slekt, hvor han ble **født m.m.**, mens konservator *Lau Albriksen* vil fortelle om kunstneren **Krøyer**.

November

Sammen med **Muséets Venneforening** er vi invitert til et foredrag av *Tor Obrestad*, hvor han presenterer sitt nye verk, biografien om Alexander L. Kielland.

I **løpet** av høsten vil vi også - i samarbeide med **Muséets Venneforening** delta på et **møte** på Stavanger Museum, hvor *Unnleiv Bergsgaard* vil presentere og orientere om **bymodell**en som viser Stavanger anno **1810**.

*Den nøyaktige dato for arrangementene blir **sendt** medlemmene i posten.*

Kiellands slektstavle

Bjørn K. Aarres store arbeide med slektstavle for familien Kielland, vil foreligge ferdig trykket **like** fm sommeren. Dette er et samarbeidsprosjekt mellom Byhistorisk Forening og Stavanger Museum. Pris og **salgssteder** for slektstavlen, som får en informativ såvel som dekorativ **utførelse**, vil bli annonsert og ellers **behørig** presentert i neste utgave av «**Stavangeren**»

B

TK-SERVICE

**Vi utfører alt innen KOPIERING
og REPROGRAFISKE tjenester'**

Teknisk Kopisetvice a.s

Avd. Stavanger - Tlf. 51 89 35 00 - Fax 51 89 35 11

Avd. Forus - Tlf. 51 67 76 44 - Fax 51 67 84 53

Printshop a.s

Tlf. 51 581580-51 58 11 36 - Fax 51 581289

Kopieringsservice på alvor

Kjell Petter Lohre

Blomsterv. 1

4022 Stavanger